

Epistemologija in pedagogika

Michel Fabre, *Bachelard éducateur*,
P.U.F., Pariz 1995, 186 str.

Videti je, da je v Franciji v zadnjem času Bachelardova misel znova postala predmet širšega zanimanja. Znova zato, ker se je nekaj časa zdelo, kakor da bi po althusserjanskem branju in razumevanju Bachelardove epistemologije konec šesdesetih in na začetku sedemdesetih let, mislimo seveda predvsem na Lecourtove interpretacije in analize, ta interes za približno dve desetletji poniknil. Izjema je bilo nemara leto 1984 – stota obletnica Bachelardovega rojstva – ko je več revij in filozofskih srečanj poskušalo napraviti »kritično bilanco neke epistemologije«, kot se je glasilo naslov enega od tedaj izdanih zbornikov¹. Če smo natančnejši, je treba vendarle povedati, da zanimanje za Bachelardovo misel pravzaprav nikoli ni popolnoma ugasnilo, saj je bilo mogoče skoraj vsako leto zaslediti članke in razprave, ki so se lotevali bodisi poetološkega bodisi epistemološkega aspekta njegovega dela. Nekakšna skupna poteza vseh teh raziskovanj Bachelardove filozofske misli je prav podrobno razčlenjevanje posameznih, parcialnih Bachelardovih tez in pogledov, je, če parafraziramo samega Bachelarda, razčlenjevanje posameznih detajlov njegove filozofije. Teh raziskav Bachelardove epistemologije ne zanima več iskanje njenih ideološko-filozofskih

temeljev in opredelitev, ne zanima več »predalčkanje« pod oznako materializma ali idealizma, tudi ne ugotavljanje in merjenje v čem in do kod se njegova misel uvršča pod eno ali drugo oznako dihhotomične zgodovinske razdelitve zahodne filozofske tradicije. Novejše analize njegovega dela so grobo rečeno mnogo bolj »pragmatične« in celo »utilitarne«: gre za preučevanje in ugotavljanje, kateri njegovi koncepti in na kakšen način so danes lahko operativni in plodni in katere teoretske zastavitve nam danes pomagajo razumeti ne samo zgodovino razvoja znanstvene misli kot take, temveč predvsem epistemološke moduse konstituiranja spoznavnega subjekta in spoznavne problematike na individualni ravni. V središče zanimanja se postavlja prav tisti vidik Bachelardove misli, ki ga je Lecourtova intepretacija na hitro (in zdi se, da tudi prehitro) odpravila z oznako »epistemološka iluzija«², tj. vprašanje psihologije in pedagogike v procesu oblikovanja znanstvenega subjekta.

V zadnjem času sta se tako dva avtorja lotila osvetlitve specifičnih aspektov ali problemov Bachelardove epistemologije – Didier Gil in Michel Fabre. Prvi je skušal v knjigi *Bachelard in znanstvena kultura*³ razkriti širše, filozofsko

¹ Cf. Mario Castellana (ur.), "Gaston Bachelard: Bilancio critico di una epistemologia", v *Il Protagora*, 24, št. 5 (1984), Saggi e Ricerche 2.

² Cf. Dominique Lecourt, *Bachelard ou le jour et la nuit*, Grasset, Pariz 1974, 3. poglavje z naslovom "L'illusion épistémologique".

³ Cf. Didier Gil, *Bachelard et la culture scientifique*, P.U.F., Pariz 1993.

antropološke vidike Bachelardove epistemološke teorije zgodovinskega razvoja znanosti in vloge znanstvenega subjekta v procesih njegovega oblikovanja, Fabre pa se v svojem delu omejuje prav na psihogenetske vidike oblikovanja spoznavnega subjekta in na okolje, v katerem ti procesi potekajo – na pedagoško okolje šole in izobraževanja. Omeniti velja, da Fabre sicer ni prvi, ki bi se ukvarjal z Bachelardovim razumevanjem odnosa med pedagogiko in epistemologijo⁴, a je prvi, kolikor nam je znano, ki je svojo pozornost bolj posvetil »aplikativnim« vidikom Bachelardovih epistemoloških konceptov v pedagoški znanosti, kakor pa samim teoretskim razsežnostim razmerja epistemologija – pedagogika. Fabrea zanimajo implikacije Bachelardove refleksije za pedagogiko z vidika vzročne zveze med vedenjem in organizacijo vedenja, med strukturo znanosti in strukturo spoznanja, med zahtevo po objektivnosti znanosti in korelativno nujnostjo depshologizacije spoznavnega subjekta. Iskanje optimalnih strategij, ki jih mora individuum obvladovati in uporabljati, da lahko zapopada zapleteno realnost, ki ga obdaja, predvsem pa njihovo organiziranje v obliko neke paradigmatične matrice izobraževalnega procesa, je preprosto rečeno osnova pedagoškega raziskovanja. Na drugi strani pa je prav epistemološko raziskovanje pogojev transformacije, modifikacije in rektifikacije znanstvenih pojmov, brez česar ni mogoče vzpostavljati instance objektivnosti znanstvenega vedenja, tista teoretska prvina, ki omogoča in celo zahteva povezovanje epistemološkega in pe-

dagoškega vidika razvoja in transferja znanstvene kulture. Seveda pa v prid takšnemu povezovanju ne govorijo zgolj notranje teoretski razlogi, ampak tudi samo Bachelardovo delo, v katerih epistemološke analize posameznih znanstvenih teorij in konceptov vselej spremljajo refleksije pedagoških vzporednic, kjer se (epistemološka) vprašanja oblikovanja objektivne znanstvene vednosti vedno povezujejo s (pedagoškimi) vprašanji prenosa te vednosti, formiranja subjektov tega prenosa in oblikovanja kulture. Znotraj obeh pristopov je ravno vprašanje objektivnosti tista os, okoli katere se suče celotna problematika tako individualne psihogeneze subjekta vedenja kakor tudi razvoja znanstvenih teorij.

Fabre ugotavlja, da je pojem dela in dejavnosti tisti, ki lahko zagotavlja artikulacijo subjektivnega in objektivnega pola in »Bachelardova filozofija je mišljenje dela: obdelovanja konceptov, podob in materij« (str. 4). V samem delu pa je struktura objekta tista, ki narekuje in usmerja. Te strukture ni mogoče transformirati, ne da bi se ji (do neke mere) nujno pokoravali in seveda narobe, ni transformacije objekta brez transformacije subjekta. Prav problematika oblikovanja, formiranja, transformiranja, reformiranja je na neki način vodilna nit in ozadje vsega Bachelardovega dela. Bachelardova filozofija je po svoji teoretski usmeritvi filozofija nastajanja, oblikovanja, dela in ne filozofija biti, forme ali pogleda, saj je prelom s celotno filozofsko problematiko temelja in utemeljitve izhodišče in bistveno določilo Bachelardove filozofske misli. Ko namreč Bachelard zavrne, izhajajoč

⁴ V italijanskem prostoru, kjer so tudi sicer že zelo zgodaj Bachelardovi misli posvečali veliko pozornost, sta leta 1983 izšli dve deli na obravnavano temo: A. Piromallo Gambardella, *Pedagogia tra ragione e immaginazione. Riflessioni sul pensiero di Gaston Bachelard*, Liguori, Neapelj, in R. Fadda, *Pedagogia ed epistemologia. Saggio su Bachelard*, Lisciani & Giunti, Teramo.

iz premisleka prelomnih dogajanj v razvoju (naravoslovnih) ved na koncu devetnajstega in prvih desetletjih dvajsetega stoletja, sleherno možnost filozofskega utemeljevanja znanstvene racionalnosti in objektivnosti, sleherno nadvlado filozofije nad znanostjo, ostane edina možna filozofija, kot zapiše Fabre, »fenomenologija znanstvenega ali poetskega izkustva: skrbna pozornost do oblikovanja konceptov in podob. In ker se duh oblikuje z oblikovanjem svojih produkcij, je ta filozofija – v ontološkem in pedagoškem smislu – filozofija oblikovanja [*formation*]» (str. 9) ... »je filozofija znanstvenega duha in acta, tj. fenomenologija budnosti duha kot pripoved oblikovanja znanstvene kulture« (str. 12).

Fabre tu posebej poudarja, da Bachelard pogosto igra na večpomen-skost pojma oblikovanja oz. formiranja, ki ju uporablja v dveh osnovnih pomenih: v prvem pomenu gre za oblikovanje oz. formiranje v smislu geneze konceptov v znanstvenem delu, v drugem pomenu pa gre za oblikovanje oz. formiranje v smislu šolske pedagogike, torej za tisto, za kar uporabljamo v slovenskem jeziku termin izobraževanje. Šola je bila Bachelardu model, idealni mikrokozmos, ki mu je omogočal ponazarjati vse tiste procese, ki se na drugi ravni in seveda z drugimi sredstvi dogajajo tudi v območju nekega drugega mikrokozmosa, tj. v okrilju *cit  scientifique*, znanstvenega občestva oz. skupnosti. V obeh mikrokozmih delujejo (ali bi morale delovati) in prevladujejo (ali bi morale prevladovati) iste vrednote racionalnosti in v obeh mikrokozmih zasledujejo (ali bi morali zasledovati) isti ideal objektivnosti. Med obema območjema pa seveda ne gre le za goli paralelizem, medsebojne relacije niso le enoznačne ali enosmerne, so bolj zapletene in zadevajo tretji člen v verigi, tj. societeto

in s tem neposredno tudi kulturo kot temeljno determinanto njenega obstoja in razvoja.

Ker se v objektivnost znanosti ni mogoče premakniti preprosto z nekim (pre)skokom, ker ta ni nekaj, kar bi v vsaki znanosti že eksistiralo na njenem pragu in bilo kot tako določeno na sebi in morda celo a priori, ker je, kot je poudarjal Bachelard, objektivnost cilj in ne začetek znanosti, in je vedno dosežena šele v procesu in na koncu procesa objektivacije, tudi poti, ki vodijo do tega cilja, niso gladke, premočrtne in brez ovir. Tako spoznavni proces v razvoju znanosti kakor tudi izobraževalni proces, ki zagotavlja njeno prenašanje in preobrazanje v občo vrednoto in sestavino človekove kulture, morata oba, na dokaj podoben način, četudi z različnim naprom in različnimi načini, premagovati te zapreke, ki se izkažejo za epistemološke ovire in so spoznane kot take šele naknadno, v neki retrospektivni razsežnosti, oz. natančneje v in po postopku rekurventne presoje. Bistvo tega postopka je epistemološka analiza, s pomočjo katere v vzratnem hodu premotrimo in pretečemo vse postaje, skozi katere so potekali spoznavni procesi in odkrijemo stvarne razloge zmot, ki so te procese zaustavljale, zavirale in oteževale. Z eno besedo, epistemološka ovira in korelativna pojma epistemološkega preloma in epistemološkega akta, so tisti koncepti, ki omogočajo artikulirati polje pedagogike in polje epistemologije.

Osnovna Fabreova teza je, da daje Bachelardovemu delu enotnost prav perspektiva formacije oz. oblikovanja v prej omenjenem dvojnem smislu in da je ta perspektiva tista hiazmatska struktura, v kateri se prekrizata polje šole in polje znanstvene skupnosti. V tem križu pa kompleksni razsežnosti epistemološke ovire pripada sklepno mesto in šele

večstranska raziskava vzrokov in učinkov te ovire odpira možnosti razumevanja zgodovinskega razvoja znanosti na eni strani in pedagoških procesov na drugi.

To formiranje, oblikovanje oz. izobraževanje je, kakor ugotavlja Fabre, tako v kulturno zgodovinskem kot tudi strogo pedagoškem smislu reforma, preoblikovanje oz. preobražanje duha. Njegovo izhodišče in podlaga je t.i. »filozofija ne-ja« [philosophie du non], s katero Bachelard označuje kritiko neposrednosti v vseh elementih in na vseh ravni- nah in stopnjah kompleksnega spoznavnega procesa. Fabre pri tem navaja Canguilhema, ki je Bachelardovo kritiko ideologije neposrednosti strnil v tri aksiome epistemologije:

1° *razvrednotenje intuicije*; v tradiciji kartezijanskega intuicionizma (ki se nadaljuje vse do Bergsona in Husserla) se bit daje pozornemu duhu v nekakšni racionalni iluminaciji, ki seveda zahteva določen intelektualni napor odpravljanja navad in predsodkov, ki pa ga vendarle označuje intuitivno dosežena evidenca. Za Bachelarda pa resnica ne spada v red – četudi radikalnih – začetkov, temveč v red ponovnega začenja [recommencement], repriz in korekcij. »Mišljenje ne izhaja iz videnja, amapak iz diskurzivnega dela, iz racionalne diskusije« (str. 18).

2° *primat zmote*; zmota ni nekakšna nezgoda, ki bi izviralna iz nepozorosti, temveč je konsubstancialna s spoznavnim aktom, je funkcionalna nujnost spoznavnega procesa. Spoznavanje in mišljenje je zato neka dejavnost kontinuirane rektifikacije, ki se izvaja proti predhodnemu spoznanju v nekem brezkončnem procesu. Resnica zato nikoli ni dana naenkrat in *en bloc*, temveč »... ima svoj polni smisel šele na koncu neke

polemike. Ne more biti *prve* resnice. Obstajajo samo *prve* zmote.«⁵

3° *objekt kot perspektiva idej*; za razliko od tradicionalnega filozofskega pojmovanja, ki izvor spoznanja pogosto spravlja v odnos z neposredno realnostjo, ugotavlja epistemologija, da se znanstveno spoznavanje ne začneja s percepcijo ali celo senzacijo neposredno dane realnosti, temveč z nekim že pripravljanim objektom, objektom, ki je že rezultat neke predhodne (racionalne) konstrukcije, skratka z objektom, ki je postavljen v določeno perspektivo idej, kot je že zgodaj zapisal Bachelard.

Iz teh tez je potem jasneje viden ves zastavek Bachelardove psihoanalize znanstvenega spoznavanja, ki predstavlja prav most med epistemologijo, pedago- giko in psihologijo, in ki igra ključno vlogo pri analizi in razlagi epistemoloških ovir tako na historični ravni napredovanja znanstvenega mišljenja, kakor tudi na individualni sinhroni ravni njegovega razumevanja v pedagoški dialektiki učenja in poučevanja. Fabre posveča obravnavi in osvetlitvi vloge psihoanalize v Bachelardovem delu večino prostora v svoji knjigi. Pri tem mu uspe ne le sistematično prikazati specifičnost njegovega razumevanja psihoanalize, ki se seveda močno razlikuje od Freudovega, temveč tudi izpostaviti tiste elemente, ki upravičujejo dejavnost bachelardovsko pojmovane psihoanalize v polju epistemološke teorije. Cilj psihoanalize pri Bachelardu ni individualna analiza in terapija, ni odkrivanje in uzaveščanje potlačenega, temveč ravno narobe, identificiranje tistega, kar se v obliki očitnih, preveč očitnih, neproblematiziranih, privzetih verovanj in prepričanj, občnih predstav in idej, ter arhetipske imaginacije, fantazem in

⁵ G. Bachelard, *Le Rationalisme appliqué*, P.U.F., Pariz 1975, str. 48.

mitov, vedno znova kopiči in useda v psihizmu individuov in na različne načine vdira v procese oblikovanja pojmov, ovira njihovo racionalno konstrukcijo in v določenih okoliščinah povzroča nastajanje t.i. psevdokonceptov, ki se v rekurrentni epistemološki analizi izkažejo za epistemološke ovire. »Ovira torej ni neka praznina, temveč neka prepelnost spoznanj« (str. 81). Zato je ni mogoče substantivirati, ne obstaja ovira na sebi, kot taka. Ovira je relativna, kar pomeni, da obstaja v relaciji do zgodovine spoznanja. Ni nekaj zunanjega, zapreka, ki jo je mogoče preskočiti; »misliti oviro zahteva nasprotno predstavo o oviranju, ki je notranje gibanju spoznavanja, ki je v samem osrčju mišljenja. Niso stvari tiste, ki jih je težko zapopasti, mišljenje je tisto, ki je težavno« (str. 83).

Fabreov prikaz gre v nadrobnosti psihoanalitične problematike pri Bachelardu od obravnave njegove teorije dinamičnega nezavednega, teorije instinktov in nefreudovske psihoanalize do vprašanja o povezanosti psihoanalize in etike spoznavanja. Po obravnavi psihoanalitične interpretacije vzrokov spoznavnih ovir pa se Fabre v nekaj po-

glavjih posveti prav razlagi tipologije ovir, njihovih mehanizmov in njihovih učinkov. V sklepnih poglavjih knjige pa Fabre načne vprašanje intersubjektivnosti, tj. znano Bachelardovo dialektiko razmerja *cogito – cogitamus*, ki tvori os formiranja tako v pomenu šole kakor tudi v pomenu oblikovanja znanstvenega mišljenja.

V tem prikazu seveda ni mogoče predstaviti vseh ravni in vseh problemov, ki jih v svojem delu načenja Fabre, kajti kljub ne ravno velikem obsegu knjige, je treba reči, da je zagotovo zajel prav vse, ki so za razumevanje Bachelardove misli ključnega pomena. Fabreova knjiga je v celem vzeto *Bachelard expliqué aux pédagogues*, tisto, kar v njej nekoliko pogrešamo pa je nemara *Bachelard expliqué pédagogiquement*. Fabre resda vseskozi opozarja na zastavke in nastavke Bachelardove misli za sodobno pedagogiko in celo didaktiko, a jih po našem mnenju ne razvije dovolj in predvsem ne sooči s sodobnimi pedagoškimi pogledi in danes prevladujočimi teoretskimi utemeljitvami pedagoške vede.

V. Likar

Social Theory and Practice

An International and Interdisciplinary Journal of Social Philosophy

Volume 22, Number 1

Spring 1996

Mandatory Retirement and Justice

J.H. Chandler

Dewey's Philosophical Approach to Racial Prejudice

Gregory Fernando Pappas

Acceptable and Unacceptable Levels of Risk: The Case of Pornography

Alix Nalezinski

Poverty and Violence

Steven Lee

Is Pareto Optimality a Criterion of Justice?

Ann E. Cudd

After Kant: Ventures in Morality Without Respect for Persons

Christopher Gowans

Subscriptions (3 issues): Individuals \$15; Institutions \$36; Foreign postage \$4
Department of Philosophy, Florida State University, Tallahassee, FL 32306-1054